ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

OMON MUXTOR ROMANLARIDA DAVRIY SHAROIT VA MA'NAVIY-AXLOQIY QIDIRUVLAR TALQINI ("MING BIR QIYOFA" ROMANI MISOLIDA)

Xakimov Jasurbek Baxtiyor O'g'li
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti
Doi: *https://doi.org/10.5281/zenodo.20568480*

Annotatsiya: Ushbu maqolada istiqlol davri o'zbek romanchiligining o'ziga xos taraqqiyot tamoyillari, xususan, Omon Muxtor ijodida davriy sharoit va inson munosabatlarining badiiy talqini tadqiq etiladi. Adibning "Ming bir qiyofa" romani misolida o'tish davri ijtimoiy-ma'naviy evrilishlarining shaxs dunyoqarashiga ta'siri, qahramonlarning ruhiy-axloqiy iztiroblari hamda o'zlikni anglash yo'lidagi qidiruvlari adabiy-tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Roman strukturasi, undagi badiiy psixologizm va xarakterlar evolutsiyasi masalalari matn qatlamlari asosida yoritib berilgan.
Kalit so'zlar: Omon Muxtor, davriy sharoit, ma'naviy qidiruv, badiiy psixologizm, xarakter, o'tish davri, o'zbek romanchiligi.

Abstract: This article examines the specific development principles of the Uzbek novel during the independence period, focusing on the artistic interpretation of temporal conditions and human relations in Omon Mukhtor's work. Using the example of the writer's novel "Ming bir qiyofa", the impact of transitional socio-spiritual transformations on the personality's worldview, the spiritual and moral sufferings of the characters, and their search for self-identity are analyzed from a literary-critical perspective. The structure of the novel, its artistic psychologism, and the evolution of characters are elucidated based on textual layers.
Keywords: Omon Mukhtor, temporal condition, spiritual search, artistic psychologism, character, transition period, Uzbek novel.

Istiqlol yillari o'zbek adabiyotshunosligi, xususan, romanchiligi o'zining milliy va g'oyaviy mustaqilligini qo'lga kiritgach, inson konsepsiyasiga va davriy sharoit talqiniga mutloq yangicha mezonlar asosida yondasha boshladi. Sho'ro davri adabiyotidagi qat'iy sinfiy yondashuvlar, sotsialistik realizmning sun'iy qoliplari o'rnini insonning ruhiy olami, tahlillari va estetik erkinlik egalladi. Yigirma asr oxiri va yigirma birinchi asr boshlaridagi o'zbek nasrida inson qalbi nafaqat ijtimoiy-siyosiy hodisalar ko'zgusi, balki metafizik va ekzistensial qidiruvlar maydoni sifatida ham namoyon bo'ldi. O'tish davrining murakkab ijtimoiy manzaralari, odamlar ongida va turmushida kechgan jiddiy evrilishlar adabiyot oldiga yangi tipdagi qahramon va uning ma'naviy-axloqiy qiyofasini yaratish vazifasini qo'ydi [1].

Istiqlol davri o'zbek romanchiligida an'anaviy realizm chegaralarini kengaytirib, falsafiy-shartli, ramziy va modernistik tamoyillarni dadil olib kirgan adiblardan biri Omon Muxtordir. Adib o'zining yirik epik asarlari, xususan, ***"To'rt tomon qibla", "Plato", "Tepalikdagi xaroba"*** hamda ***"Ming bir qiyofa"*** kabi romanlarida shunchaki davrning

xronologik solnomasini yaratmadi, balki shu davr sharoitining inson tabiati va ma'naviyatiga o'tkazgan psixologik bosimini badiiy tadqiq etdi. Omon Muxtor prozasining o'ziga xosligi shundaki, undagi voqelik va davr tasviri doimo qahramonning ruhiy kechinmalari, vijdoniy qiynoqlari va ma'naviy-axloqiy iztiroblari silsilasida namoyon bo'ladi.

Adabiyotshunoslikda "Ming bir qiyofa" romanining o'rganilish darajasi va dolzarbligi bevosita asarda ko'tarilgan ijtimoiy-falsafiy muammolarning ko'lami bilan belgilanadi. Bugungi kunga qadar adib ijodi bo'yicha bir qator dissertatsiyalar va tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, aynan ushbu romandagi davriy sharoit va shaxs ma'naviy inqirozining o'zaro sintezi tizimli ravishda maxsus tadqiqot obyekti sifatida kam o'rganilgan [2]. Romandagi turg'unlik va yangilanish davri arafasidagi ijtimoiy muhit, odamlarning o'z moddiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilish yo'lidagi turli jildlarga, ya'ni "ming bir qiyofa"ga kirish hodisasi bugungi kun uchun ham dolzarb ijtimoiy-psixologik muammo hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, asardagi qahramonlarning axloqiy qidiruvlarini davr kontekstida o'rganish o'zbek romanchiligining poetik evolutsiyasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek adabiyotshunosligida istiqlol davri romanchiligi, xususan, Omon Muxtor ijodiy merosi doimo ilmiy jamoatchilikning diqqat markazida bo'lib kelgan. Badiiy asarda davr va shaxs konsepsiyasi, qahramonning ma'naviy yangilanish sirlari falsafiy hamda estetik jihatdan o'rganilishi lozim bo'lgan eng fundamental masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, turg'unlik va o'tish davri nasridagi o'zgarishlar, roman janridagi shartlilik, ramziylik hamda falsafiy qidiruvlar tamoyillari milliy adabiyotshunoslikda yangicha tafakkur mahsuli sifatida keng miqyosda baholanmoqda. Adib asarlaridagi qahramonlar shunchaki muayyan sotsial tip emas, balki murakkab ijtimoiy sharoitlarda, o'zgaruvchan muhit daryosida o'zining asl qiyofasini va ma'naviy-axloqiy ildizlarini izlayotgan tirik xarakterlardir.

Roman janrining tabiati, undagi psixologizm va xarakter yaratish muammolari ko'plab tadqiqotlarda umumiy planda o'rganilgan bo'lsa-da, aynan "Ming bir qiyofa" romanida davriy sharoitning shaxs ichki olamiga in'ikosi maxsus monografik planda chuqur tahlil qilinishga ehtiyoj sezadi [3]. Adabiyotshunoslikda xarakterning ruhiy olami, lirik va epik asarlardagi badiiy uslub va mahorat masalalari tizimli tadqiq etilgan tajribalarga tayanib, Omon Muxtor prozasidagi qahramon ko'ngli evrilishlarini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. O'tish davrining ijtimoiy-psixologik qatlamlarini xarakterlar evolutsiyasi kesimida o'rganish, adibning estetik olami va o'zbek romanchiligiga qo'shgan individual yangiligini belgilab beradi [4].

Mazkur tadqiqot jarayonida qo'yilgan ilmiy muammolarni xolis va atroflicha yoritish maqsadida o'zbek hamda jahon adabiyotshunosligining tekshirilgan metodologik tamoyillariga tayanildi. Xususan, asarda aks etgan o'tish davrining tarixiy asoratlarini va muhit ziddiyatlarini aniqlashda ***tarixiy-badiiy metod*** asosiy mezon qilib olindi. Romandagi ijtimoiy hayot voqeligining qahramonlar xatti-harakati va ma'naviy inqirozlariga ko'rsatgan bosimini tahlil qilishda ***sotsiopoetik metod*** imkoniyatlaridan foydalanildi. Omon Muxtorning "Ming bir qiyofa" asaridagi xarakterlar tizimini, ularning dunyoqarashi va ruhiy kechinmalarini o'zbek romanchiligidagi an'anaviy qahramonlar tabiati bilan chog'ishtirish, shuningdek, personajlarning o'zaro ziddiyatli munosabatlarini

yoritish maqsadida ***qiyosiy-tahlil metodi*** tatbiq etildi. Ushbu metodologik yondashuvlar majmuasi romanning ichki g‘oyaviy-badiiy qatlamlarini tizimli ochishga xizmat qiladi.

Omon Muxtorning “Ming bir qiyofa” romani o‘zbek epik tafakkurida jamiyatning turg‘unlik poyonidan yangi davr ostonasiga o‘tish pallasidagi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy-ruhiy manzaralarini badiiy tadqiq etgan salmoqli asardir. Romanda tasvirlangan davriy sharoit inson omilining sotsial siljishlar va mafkuraviy bo‘shliqlar paytida qay darajada evrilishlarga mahkumligini ko‘rsatib beradi. Muallif voqelik xronologiyasini shunchaki qayd etish cheklanganligidan qochib, davrning chirkin illatlari va murakkab ziddiyatlarini o‘ziga xos shartli-badiiy bo‘yoqlar va ramziy tizimlar orqali fosh etadi. Taniqli adabiyotshunos olim U.Sharafiddinov o‘zining “Ijodkorning ma’naviy olami” asarida ta’kidlaganidek, adib asarlarida voqelik tasviri silliq kechmaydi, balki doimo qahramonning iztirobli silsilasida namoyon bo‘ladi [5].

Asardagi bosh konflikt turg‘unlik davrining qotib qolgan mezonlari bilan yangilanish davrining noaniq, tahlika va xavotirlarga boy sharoiti o‘rtasidagi to‘qnashuvdan oziqlanadi. Omon Muxtor romanda ijtimoiy muhitning insonga o‘tkazadigan tizimli bosimini muayyan idoraviy va sotsial munosabatlar misolida ko‘rsatadi. Muhit shunday tuzilganki, unda yashash va oyoqqa turish uchun inson o‘zining asl ma’naviy qiyofasidan voz kechishi, vaziyatga qarab tusini, nutqini va dunyoqarashini o‘zgartirishi – ya’ni “ming bir qiyofa”ga kirishi talab etiladi. Ushbu holat jamiyatda chuqur ildiz otgan ma’naviy inqirozning, inson qadrining moddiy va mansab manfaatlari oldida arzonlashib borayotganining yorqin in’ikosidir.

Adibning davr muammolarini fosh etishdagi badiiy mahorati, eng avvalo, asardagi makon va muhit ramzlari bilan bog‘liq. Romandagi rasmiy muassasalar, shahar ko‘chalari va odamlar yig‘iladigan davralar o‘zining hayotiy realligidan tashqari, inson vijdoni bo‘g‘iladigan sotsial laboratoriya sifatida ham namoyon bo‘ladi. Omon Muxtor qahramonlarining tashqi dunyo bilan aloqalarini tasvirlashda dialog va monologlardagi chuqur satira hamda piching elementlaridan unumli foydalanadi. Muhitdagi soxtalik va ikkiyuzlamachilik kimsalarning kundalik turmush tarziga aylanib bo‘lgani, ijtimoiy-siyosiy sharoitning inson psixologiyasini qanchalik jiddiy jarohatlaganini fosh etadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘tish davri kishisining ma’naviy inqirozi ijtimoiy tuzum inqirozining bevosita davomi ekanligini isbotlaydi.

“Ming bir qiyofa” romanidagi g‘oyaviy-badiiy salmoq bevosita undagi obrazlar tizimi, xususan, bosh qahramon Abdulla Hakim portretidagi ma’naviy-axloqiy evrilishlar tahlilida namoyon bo‘ladi. Omon Muxtor qahramonning ichki dunyosini, vizdoniy qiynoqlarini shunchaki tasvirlamaydi, balki uni o‘tish davri ijtimoiy muhitining girdobiga tashlab, ruhiy chidamliligini sinovdan o‘tkazadi. Adabiyotshunos olim U.Normatov o‘zining “Ijod sehri” asarida ta’kidlaganidek, adib qahramonlari ko‘pincha silliq hayot yo‘liga ega bo‘lmagan, ko‘ngil sinovlari va ruhiy tahlika ichida yashaydigan xarakterlardir [6]. Abdulla Hakim ham ana shunday iztirobli qidiruvlar egasidir.

Bosh qahramonning ruhiy iztiroblari uning o‘z atrofidagi soxtalikni anglashi va unga qarshi ichki operatesiyasi (isyon) bilan boshlanadi. Davr bosimi shunday kuchliki, insonlar amaldor bo‘lish, moddiy boylik to‘plash ilinjida o‘zlarining asl qiyofalaridan voz kechmoqdalar. Romanda ushbu jarayon *“odamlar har kuni yangi jildga kirishadi, har kuni yangi qiyofani kiyishadi”* degan badiiy iqtibos orqali umumlashtiriladi. Abdulla

Hakim esa bu “ming bir qiyofa” ichida o‘zining yagona va haqiqiy qiyofasini, ya’ni insonligini saqlab qolishga intiladi. Uning ma’naviy poklanish yo‘lidagi eng katta vizdoniy qiynog‘i – jamiyat o‘rnatgan soxta o‘yin qoidalariga moslasha olmasligi va o‘zini bu muhitda mutloq yolg‘iz his etishidir.

Asarda davr bosimi ostida o‘z qiyofasini batamom yo‘qotgan personajlar va o‘zligini saqlab qolgan xarakterlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik tizimli ravishda berilgan. Mansabparast, moslashuvchan amaldorlar tizimning tayanchlari sifatida Abdulla Hakimning sof axloqiy prinsiplari ustidan kuladilar. Adib matnda ularning nutqi va xatti-harakatlaridagi soxtalikni fosh etar ekan, qahramonning *“Men boylikdan emas, ruhimning qashshoqlashib ketishidan qo‘rqaman”* [7] degan iqrori orqali chinakam insoniy xarakterning mag‘zini ochib beradi. Adabiyotshunos olim M.Xudoyorova o‘zining “Zamonaviy o‘zbek romanchiligida xarakter va psixologizm” monografiyasida ko‘rsatib o‘tganidek, Omon Muxtor qahramonning ichki monologlari orqali o‘zbek adabiyotidagi badiiy psixologizmni yangi falsafiy-ekzistensial bosqichga ko‘targan [8]. Aynan shu ruhiy qidiruvlar va vijdon sadosi Abdulla Hakimni ma’naviy o‘limdan saqlab qoladi va o‘quvchini ham o‘zlikni asrash haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Omon Muxtorning “Ming bir qiyofa” romani doirasida amalga oshirilgan ushbu tadqiqot istiqlol davri o‘zbek romanchiligida davr va shaxs konsepsiyasini o‘rganishda quyidagi tizimli xulosalarga kelish imkonini beradi:

***Davriy sharoitning yangicha talqini*:** Adib asarda turg‘unlik va o‘tish davrining murakkab ijtimoiy-siyosiy munosabatlarini shunchaki xronologik tarzda bayon etmagan. Aksincha, ijtimoiy muhitning chirkin illatlari va ma’naviy bo‘shliqlarini inson psixologiyasini jarohatlovchi faol estetik kuch sifatida ko‘rsatib bergan. Sotsial inqiroz shaxs ma’naviyatini yemiruvchi asosiy omil sifatida fosh etilgan.

***Obrazlar tizimidagi yangilik va badiiy psixologizm*:** Bosh qahramon Abdulla Hakim portretida o‘zbek romanchiligi uchun g‘oyaviy jihatdan mutloq yangi bo‘lgan qahramon tipi yaratilgan. U jamiyat tomonidan tiqishtirilayotgan soxta tartiblarga, ya’ni “ming bir qiyofa”ga kirish mexanizmiga qarshi ichki isyon ko‘targan, o‘zining ekzistensial yolg‘izligi ichida ma’naviy-axloqiy poklanish va vijdon amrini saqlab qolgan xarakterdir.

***Estetik shakl va uslubiy evrilish*:** Omon Muxtor realizm qoliplaridan dadil chiqib, chuqur ramziylik, piching va ichki monologlar tizimi orqali personajlar ichki dunyosidagi tahlika hamda ruhiy inqirozlarni ko‘rsatishda yuqori badiiy mahorat namoyish etgan. Bu esa mustaqillik davri o‘zbek nasrida falsafiy-shartli tafakkur o‘zanini va badiiy psixologizm mezonlarini yangi bosqichga ko‘targanini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jabborov N. Zamonaviy o‘zbek prozasida davr va qahramon muammosi. – Buxoro: 2023.
2. Karimov N. Istiqlol davri o‘zbek nasrida badiiy tafakkur evolutsiyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Sultonova M. Omon Muxtor nasrida shartlilik va ramz. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2019..

4. Umarov S. O‘tish davri kishisi ruhiyatining adabiyotda aks etishi. – Farg‘ona: Klassik, 2022.
5. Sharafiddinov U. Ijodkorning ma’naviy olami. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
6. Normatov U. Ijod sehri (Adabiy-tanqidiy maqolalar, kuzatishlar). – Toshkent: Sharq, 2007.
7. Omon Muxtor. Ming bir qiyofa. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2003.
8. Xudoyorova M. Zamonaviy o‘zbek romanchiligida xarakter va psixologizm. – Navoiy: Aziz kitobxon, 2025.